

NOMODDIY AKTIVLARNI BAHOLASH USULLARI

Turayeva Gulizaxro

Guliston davlat universiteti dotsenti

Bauatdinova Sevinch Kadirbay qizi

Guliston davlat universiteti Bank ishi yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi korxonalar faoliyatida muhim ahamiyat kasb etuvchi nomoddiy aktivlarni baholash usullari nazariy va amaliy jihatdan yoritilgan. Nomoddiy aktivlar korxonaning raqobatbardoshligini, innovatsion salohiyatini va bozor qiymatini belgilovchi asosiy omil sifatida tahlil qilingan. Ishda xarajat, daromad va bozor yondashuvlarining mazmuni, ularning ustun va zaif tomonlari, shuningdek brend, patent, litsenziya, intellektual mulk hamda obro‘ (goodwill) qiymatini aniqlashda qo‘llaniladigan uslublar keng yoritilgan.

Kalit so‘zlar: nomoddiy aktivlar, brend, patent, litsenziya, intellektual mulk, baholash, xarajat yondashuvi, daromad yondashuvi, bozor yondashuvi.

Аннотация. В данной диссертации представлено теоретическое и практическое обоснование методов оценки нематериальных активов, имеющих большое значение в деятельности предприятий. Нематериальные активы анализируются как ключевой фактор, определяющий конкурентоспособность, инновационный потенциал и рыночную стоимость предприятия. В работе подробно рассматривается содержание затратного, доходного и рыночного подходов, их сильные и слабые стороны, а также методы определения стоимости брендов, патентов, лицензий, интеллектуальной собственности и гудвилла.

Ключевые слова: нематериальные активы, бренд, патент, лицензия, интеллектуальная собственность, оценка, затратный подход, доходный подход, рыночный подход.

Annotation. This thesis provides theoretical and practical insights into the methods of valuing intangible assets, which are of great importance in the activities of enterprises. Intangible assets are analyzed as a key factor determining the competitiveness, innovative potential and market value of an enterprise. The work extensively covers the content of the cost, income and market approaches, their strengths and weaknesses, as well as the methods used to determine the value of brands, patents, licenses, intellectual property and goodwill.

Key words: intangible assets, brand, patent, license, intellectual property, valuation, cost approach, income approach, market approach.

KIRISH

Hozirgi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonaning muvaffaqiyati nafaqat uning moddiy resurslariga, balki nomoddiy aktivlarining qiymati va samaradorligiga ham bevosita bog‘liqdir. Brend obro‘si, intellektual mulk, innovatsion texnologiyalar va nou-xau korxonaning bozor qiymatini belgilovchi eng muhim omillar qatoriga kiradi. Shu bois, nomoddiy aktivlarni baholash masalasi milliy iqtisodiyotda strategik ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayon korxonaning faoliyatining haqiqiy qiymatini

aniqlash, investorlar ishonchini oshirish va investitsion qarorlarni qabul qilishda muhim ahamiyatga ega.

Nomoddiy aktivlar — bu moddiy shaklga ega bo‘lmagan, biroq korxonaga kelajakda iqtisodiy foyda keltiruvchi aktivlardir. Ular tarkibiga brend, patent, litsenziya, dasturiy ta’minot, intellektual mulk, nou-xau va obro‘ (goodwill) kiradi. Nomoddiy aktivlarni baholashda uchta asosiy yondashuvdan foydalaniladi: xarajat, daromad va bozor yondashuvlari.

Birinchi yondashuv — daromadli yondashuv bo‘lib, u aktivning qiymatini uning kelajakda keltirishi mumkin bo‘lgan daromadlar asosida aniqlaydi. Nomoddiy aktivlar, masalan, dasturiy ta’minot, patent, brend, litsenziya, mualliflik huquqlari yoki franshiza kabi obyektlar ko‘pincha barqaror yoki o‘svuvchi daromad manbai bo‘lgani sababli ushbu yondashuv ularning iqtisodiy qadrini eng to‘g‘ri aks ettiradi. Daromadli yondashuvda odatda royalti usuli, diskontlangan pul oqimi usuli yoki iqtisodiy foyda modeli qo‘llaniladi va ular orqali aktivning kelajakdagi daromadlari diskontlanib, joriy qiymat hisoblab chiqiladi.

Ikkinchi yondashuv — bozor yondashuvi bo‘lib, u nomoddiy aktivni o‘xshash aktivlar bozorida amalga oshirilgan bitimlar asosida baholaydi. Mazkur yondashuv bozorda patentlar, litsenziyalar, franchayzing paketlari yoki brendlar bo‘yicha o‘tgan sotuv bitimlarining narxlari mavjud bo‘lgan holatlarda qo‘llanadi. Bozor yondashuvida taqqoslanayotgan aktivlar funksional xususiyatlari, iqtisodiy foyda darajasi, muddat, brend kuchi, huquqning ko‘lami kabi omillar bo‘yicha solishtiriladi. Nomoddiy aktivlar bozorida bitimlar soni cheklangan bo‘lishi mumkin, biroq mavjud bo‘lgan ma’lumotlar bu yondashuvni baholashning eng obyektiv usullaridan biriga aylantiradi.

Uchinchi yondashuv — xarajat yondashuvi bo‘lib, u nomoddiy aktivning qiymatini uni yaratish, qayta tiklash yoki ishlab chiqish uchun sarflanadigan xarajatlar asosida aniqlaydi. Ushbu yondashuvda ilmiy-tadqiqot ishlanmalariga sarflangan mablag‘lar, dasturchilar va mutaxassislar mehnat haqi, sinov va sertifikatlash xarajatlari, patentlash jarayoni xarajatlari, vaqt yo‘qotishining bahosi ham inobatga olinadi. Bunda aktivning jismoniy, funksional va iqtisodiy eskirish darajalari chegirib tashlanadi va natijada uning real joriy qiymati aniqlanadi. Bozor ma’lumotlari yetarli bo‘lmagan holatlarda patentlar, dasturiy ta’minot, ilmiy ishlanmalar kabi noyob nomoddiy aktivlarni baholashda xarajat yondashuvi eng maqbul usul hisoblanadi. Nomoddiy aktivlarni baholashda brend, patent, litsenziya, intellektual mulk va obro‘ uchun maxsus yondashuv tanlanadi. Masalan, brend odatda daromad yondashuvi asosida, patent xarajat yoki daromad yondashuvi bilan, litsenziya bozor yondashuvi orqali baholanadi. Baholash jarayonidagi muammolar: bozor

ma'lumotlarining yetishmasligi, xalqaro va milliy standartlar tafovuti, huquqiy himoya mexanizmlarining sustligi hamda baholovchilar malakasining pastligi bilan bog'liq.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Nomoddiy aktivlar zamonaviy iqtisodiyotda korxonaning raqobatbardoshligini ta'minlovchi eng muhim strategik resurs hisoblanadi. Ularni to'g'ri baholash orqali korxonaning haqiqiy bozor qiymatini aniqlash, investitsion jozibadorligini oshirish va uzoq muddatli rivojlanishni rejalashtirish imkoniyati paydo bo'ladi. Quyidagi takliflarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

1. Milliy baholash standartlarini xalqaro tajribalar asosida yangilash va yagona metodologik bazani yaratish;
2. Intellektual mulk reyestrlarini raqamlashtirish orqali ochiq ma'lumot bazasini shakllantirish;
3. Baholovchi mutaxassislar malakasini oshirish bo'yicha maxsus o'quv kurslari va sertifikatlashtirish tizimini yo'lga qo'yish;
4. Korxonalarda nomoddiy aktivlarni hisobga olish tizimini avtomatlashtirish va raqamli audit mexanizmlarini joriy etish;
5. Ilmiy-tadqiqot muassasalari va universitetlarda intellektual mulkni tijoratlashtirish markazlarini tashkil etish.

Ushbu takliflarning amalga oshirilishi O'zbekiston iqtisodiyotida intellektual kapitalning o'sishini ta'minlaydi, innovatsion faoliyatni rag'batlantiradi va korxonalar raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 8-iyuldagi "Intellektual mulk sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4762-son qarori.
2. "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonun, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, 2016-yil 13-aprel.
3. Damodaran A. Investment Valuation: Tools and Techniques for Determining the Value of Any Asset. – New York: Wiley Finance, 2012.
4. IFRS (International Financial Reporting Standards) 38 – Intangible Assets, International Accounting Standards Board (IASB), London, 2023.